

УДК 94(477):001.32:378.4"18/19"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-42-53>**Силка Оксана Захарівна,**

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук

Національного університету біоресурсів і природокористування України,

м. Київ, Україна.

s.nubip.edu.ua@ukr.net<https://orcid.org/0000-0003-0406-1938>**Шевцова Євгенія Сергіївна,**

доктор філософії з історії та археології,

старший викладач кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

e.shevtsova209@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>**ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА ІСТОРИЧНИМИ НАУКОВИМИ
ТОВАРИСТВАМИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Процес формування модерної української нації належить до кола найбільш дискусійних і водночас принципово важливих проблем вітчизняної історичної науки. Його осмислення неможливе без звернення до інтелектуальних передумов та наукового середовища, у якому зароджувалися й розвивалися уявлення про історичну тяглість і самобутність українського народу. У цьому контексті особливої уваги заслуговує наукова спадщина членів наукових історичних товариств, які функціонували в університетах Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Залучення їхнього доробку дає змогу простежити безперервність української наукової думки навіть за умов жорстких цензурних обмежень та ідеологічного тиску. Водночас таке звернення суттєво розширює джерельну й історіографічну базу сучасних досліджень, вводячи до наукового обігу значний масив українознавчої літератури, яка тривалий час залишалася поза активною увагою істориків. Особливе місце в цьому корпусі праць посідають студії з історії козацтва, що становили одну з ключових тем університетських наукових осередків. Козацька проблематика розглядалася дослідниками не лише як окремий етап минулого, а як важливий чинник українського державотворення та історичного розвитку загалом. Саме через осмислення козацької доби історики формували уявлення про український народ як самостійний історичний суб'єкт із власною традицією, політичним досвідом і культурною спадщиною. Переосмислення наукового доробку університетських історичних товариств дозволяє глибше зрозуміти механізми формування національних уявлень у межах академічного знання.

Метою статті є комплексний розгляд наукового доробку університетських історичних товариств Наддніпрянської України у контексті осмислення історії козацтва та її значення для формування уявлень про українське минуле й національну самобутність у науковому дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Проблематика діяльності університетських історичних наукових товариств знаходить відображення в низці праць українських дослідників. Зокрема, проблеми історії та культури українських земель в наукових доробках членів Історичного товариства Нестора-літописця в Києві проаналізовано в роботах І. Адамської (Адамська, 2012а; Адамська, 2012б). Історіографічний вимір дослідження Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька в Ніжині представлено в роботі І. Демуз (Демуз, 2013), тоді як О. Гречишкіна зосередила увагу на ролі товариства в розвитку історико-філологічних і краєзнавчих студій (Гречишкіна, 1995). Діяльність Харківського історико-філологічного товариства розглянуто в працях В. Фрадкіна, Л. Тишевської, де окреслено окремі наукові напрями його роботи, зокрема славістика (Фрадкін & Тишевська, 1994). Узагальнюючі підходи до вивчення університетських історичних наукових товариств як інституцій розвитку української науки представлено в працях З. Зайцевої (Зайцева, 1997), а також у дослідженнях О. Медалієвої (Медалієва, 2005а; Медалієва, 2005б). Внесок науково-історичних товариств Лівобережної України у розвиток гуманітарного знання узагальнено в праці М. Колесника (Колесник, 2004). Зазначені дослідження створюють наукове підґрунтя для узагальненого аналізу діяльності університетських історичних наукових товариств.

В останній третині XIX – на початку XX ст. на Наддніпрянській Україні, активізується процес інституціоналізації історичних і гуманітарних досліджень. Важливу роль у цьому процесі відігравали краєзнавчі, церковно-археологічні, історичні та історико-філологічні товариства, які стали осередками наукової комунікації та формування професійного історичного знання. Особливе місце серед них посідали товариства, створені при вищих навчальних закладах – університетах та інститутах, що забезпечувало їм стабільну організаційну базу та високий науковий рівень діяльності.

У роботі цих осередків активну участь брала університетські викладачі, які поєднували наукові дослідження з викладацькою та просвітницькою діяльністю. Члени товариств мали змогу підтримувати фахові контакти як із вітчизняними, так і з європейськими науковими центрами, що сприяло інтеграції українського історичного знання в ширший інтелектуальний простір. Водночас вони ініціювали проведення публічних лекцій, наукових читань, а також брали активну участь у створенні архівів, музеїв і бібліотек, закладаючи підвалини для систематичного вивчення минулого.

До найвідоміших університетських наукових осередків цього періоду належать Історичне товариство Нестора-літописця при Університеті св. Володимира в Києві, Історико-філологічне товариство при Харківському університеті, Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті та Історико-філологічне товариство при Інституті князя Безбородька в Ніжині. Незважаючи на відмінності в організаційній структурі та наукових пріоритетах, ці об'єднання мали спільні засадничі риси, що дозволяє розглядати їх у межах єдиного наукового феномена – університетських історичних наукових товариств (Медалієва, 2005а, с. 67). Хоча діяльність зазначених осередків охоплювала широкий спектр гуманітарних дисциплін, зокрема мовознавство та літературознавство, провідне місце в їхньому науковому доробку посідали історичні й історико-етнографічні студії, зокрема проблематика козацтва.

Члени університетських історичних наукових товариств, які зверталися до вивчення історії українського козацтва, у своїх дослідженнях переважно спиралися на методологічні засади народницької історіографічної традиції, що залишалася домінантною в українській історичній науці у другій половині XIX ст. Концептуально цей підхід ґрунтувався на пріоритетному вивченні історії українського народу, його соціальних верств і суспільних процесів, а не історії державних інституцій. Саме така парадигма в означений період вважалася прийнятною для використання в межах імперського наукового простору.

Ставлення членів університетських історичних наукових товариств до проблем історії козацтва було неоднорідним. Найбільший інтерес до дослідження козацької тематики виявився серед представників Історичного товариства Нестора-літописця та Харківського історико-філологічного товариства. До числа дослідників, які активно працювали над означеною проблематикою, належали дійсні члени Історичного товариства Нестора-літописця В. Антонович, І. Каманін, О. Лазаревський, О. Лучицький, а також члени Харківського історико-філологічного товариства Д. Яворницький, О. Єфименко та інші. Водночас у межах Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті та Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька в Ніжині козацька проблематика не набула такого ж рівня розвитку й представлена значно меншою кількістю спеціальних досліджень (Медалієва, 2005б, с. 74).

Початковим етапом у вивченні історії козацтва членами університетських історичних наукових товариств став систематичний пошук історично цінних джерел. У державних, монастирських і приватних архівах та бібліотеках Київщини, Чернігівщини й Харківщини дослідникам вдалося виявити значний корпус писемних пам'яток, які згодом стали основою для написання спеціальних наукових праць.

Задля введення результатів цієї пошуково-археографічної роботи до наукового обігу у виданнях університетських наукових товариств було започатковано спеціальні рубрики під назвою «Матеріали», у межах яких оприлюднювалися тексти документальних джерел з історії України, зокрема з історії козацької доби. Такі публікації зазвичай супроводжувалися вступними коментарями або передмовами, у яких автори обґрунтовували наукову цінність оприлюднених джерел та окреслювали перспективи їх подальшого використання в історичних дослідженнях (Медалієва, 2005б, с. 75).

Вагомим напрямом діяльності університетських історичних наукових товариств стало введення до наукового обігу нових документальних матеріалів з історії українського козацтва. Зокрема, дійсний член Харківського історико-філологічного товариства П. Короленко опублікував у виданні Збірник Харківського історико-філологічного товариства виявлені ним у Харківському історичному архіві матеріали під назвою «Матеріали до історії Війська Запорозького (1729–1773 рр.)» (Короленко, 1897). Опубліковані документи містили відомості про систему козацького самоврядування, особливості землеволодіння козацької старшини та рядового козацтва, а також про взаємини запорожців із кримськими татарами та іншими сусідніми спільнотами.

Окремої уваги заслуговує публікація дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця К. Де-Вітте, який уперше ввів до наукового обігу документ польською мовою під назвою «Реляція про зустріч і в'їзд московських послів до Варшави» 1767 р. (Де-Вітте, 1896). Значення цього джерела полягає у висвітленні дипломатичних відносин між Україною, Московською державою та Річчю Посполитою в період підтвердження умов Андрусівського договору. Зміст опублікованої реляції засвідчив факт поїздки московських послів до Варшави, який раніше не був зафіксований у наукових працях істориків, і тим самим суттєво розширив уявлення про механізми реалізації міжнародних домовленостей другої половини XVII ст. Систематичне виявлення, публікація та наукове опрацювання документальних джерел з історії козацтва становили один із найвагоміших результатів діяльності університетських історичних наукових товариств і створили міцну джерельну основу для подальших історичних досліджень.

Найбільший інтерес серед мемуарних джерел першої половини XVII ст. у дійсних членів Історичного товариства Нестора-літописця В. Ляскоронського та В. Кордта викликав твір Гійома Левассера де Боплана «Опис України» 1651 р. У доповіді «Дані про атлас Боплана XVII ст.» В. Ляскоронський висловив припущення, що раніше, у 1648 та 1650 рр., було опубліковано дві карти України авторства Г. Боплана (Ляскоронський, 1896а, с. 37–39). Матері-

али для їх вивчення дослідник отримав із особистої бібліотеки В. Антоновича, де зберігалися чотири карти, приписувані Г. Боплану. Їхній аналіз В. Ляскоронський здійснив у доповідях, присвячених іноземним картам і атласам XVI–XVII ст., що містили відомості з історії південних українських земель (Ляскоронський, 1896б, с. 30–33; 1898, с. 97–112). Хоча пізніше було встановлено, що ці карти є переробками Мозеса Пітта та Йоганна Янсона ван Васберга, праці В. Ляскоронського стали важливим етапом у становленні українського бопланознавства.

Пізніше, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця В. Кордт, досліджуючи спадщину Г. Боплана, 13 грудня 1909 р. представив на обговорення товариства доповідь, присвячену його картографічним працям (Кордт, 1912, с. 85–87). Виходячи з переконання, що записи й звіти іноземних мандрівників мають важливе значення для вивчення історії України XVI–XVII ст., він здійснив передрук усіх карт Г. Боплана 1648–1650 рр. і опублікував їх у виданні «Матеріали з російської картографії».

Вагомим внеском членів університетських історичних наукових товариств стали також дослідження, присвячені початковому етапу існування козацтва. У працях І. Каманіна «До питання про козацтво до Богдана Хмельницького» (Каманін, 1893, с. 5), О. Лазаревського «Українські козаки в двадцятих роках XVII століття» (Лазаревський, 1901, с. 75–78), М. Дашкевича «Декілька здогадів про початок південно-руського козацтва (до кінця XV століття)» (Дашкевич, 1899, с. 84–85), Д. Яворницького «До питання про кількість, устрій і топографію Запорозьких Січей за новими архівними даними» (Яворницький, 1899, с. 85–86) висвітлено ключові проблеми виникнення козацтва та формування Запорозької Січі.

М. Дашкевич розглядав козацтво як первісно військовий стан і зазначав, що його початковою формою були невеликі військово-промислові загони. Він також висловлював припущення про можливість існування окремих козацьких загонів ще у 80-х роках XV ст. (Дашкевич, 1899, с. 85). У подальших виступах він також звертався до проблеми походження терміна «козак», вважаючи, що за своїм значенням це слово означало «варту» (Дашкевич, 1882, с. 592).

Економічні основи становлення козацької верстви стали предметом спеціального вивчення в працях дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця І. Каманіна. У дослідженнях «Матеріали до «Нарису гетьманства Петра Сагайдачного» (Каманін, 1901а, с. 123–177) та «До питання про козацьке землеволодіння» вчений прагнув з'ясувати причини виникнення та характер землеволодіння серед козацтва (Каманін, 1909, с. 3–10). На його думку, у першій половині XVI ст. козаки отримували землю на правах приватної власності.

Проблематика козацького руху та збройних конфліктів кінця XVI – початку XVII ст. також знайшла відображення в науковому доробку І. Каманіна, зокрема в його праці «Нарис гетьманства Петра Сагайдачного» (Каманін, 1901б, с. 3–32). Аналізуючи діяльність реєстрового козацтва та постать П. Сагайдачного, дослідник звертав увагу на соціально-економічні трансформації, пов'язані з земельними відносинами, правовим становищем козацтва та політикою влади щодо українського населення.

Історію виникнення та функціонування Запорозьких Січей досліджував дійсний член Харківського історико-філологічного товариства Д. Яворницький, спираючись на архівні матеріали Міністерства закордонних справ, Міністерства юстиції та Головного штабу. Учений обґрунтовував тезу, що острови Хортиця та Томаківка не були власне козацькими січами, а виконували функцію тимчасових стоянок запорожців. Аналізуючи проблему локалізації Малої Хортиці, він звернувся до щоденника Еріха Лясоти, й наприкінці XIX ст. дійшов висновку про відповідність Малої Хортиці XVI ст. острову Канцерському (Яворницький, 1899, с. 85).

Логічним напрямом наукових зацікавлень членів університетських історичних наукових товариств стало звернення до подій Хмельниччини – однієї з ключових віх історії України козацької доби. Дослідників цікавили причини й перебіг воєнних подій, постать Богдана Хмельницького, а також діяльність його найближчого оточення. Так, проблеми життєвого шляху та

державно-політичної діяльності Богдана Хмельницького досліджували, зокрема І. Каманін і В. Антонович. Проаналізувавши біографію гетьмана, І. Каманін на одному із засідань Історичного товариства Нестора-літописця оприлюднив повідомлення, присвячене питанню його походження (Каманін, 1898). Учений висловив припущення щодо можливих родинних зв'язків чигиринських сотників із київськими міщанами, зазначаючи, що «Хмелі, так само як і Олександровичі та Путивльці, могли бути в один і той же час і запорожцями, і міщанами» (Каманін, 1898, с. 18).

Узагальнену оцінку діяльності Богдана Хмельницького подав В. Антонович у промові «Характеристика діяльності Богдана Хмельницького», виголошеній 14 січня 1898 р. Дослідник оцінив гетьмана як особистість і політичного діяча та визначив його діяльність як таку, що спрямувала історію України на новий шлях розвитку (Антонович, 1899, с. 100). Успіх Б. Хмельницького В. Антонович пов'язував передусім із його здатністю репрезентувати інтереси козацтва та селянства, наголошуючи, що сила гетьмана полягала у всебічному вираженні прагнень українського народу (Антонович, 1899, с. 101–102).

Подальші періоди існування Гетьманщини також стали предметом наукового зацікавлення членів університетських історичних наукових товариств. Дійсний член Харківського історико-філологічного товариства М. Бакай у своїх дослідженнях звернув увагу на питання фінансового управління в Гетьманщині XVII–XVIII ст. (Бакай, 1914). Ці ж питання розглядав і дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця І. Лучицький (Лучицький, 1901). Окремі аспекти соціально-економічного розвитку Гетьманщини, зокрема історія купецтва в Києві та його взаємини з органами місцевого управління, були висвітлені в працях О. Андрієвського (Андрієвський, 1892), а також у дослідженнях О. Лазаревського, який звертався до історії окремих регіонів Гетьманщини XVII–XVIII ст. (Лазаревський, 1896).

Оцінка діяльності українського гетьмана Івана Мазепи зумовила істотні розбіжності у поглядах членів університетських історичних наукових товариств – від захоплення до різкого несприйняття. Так, у праці чернігівського історика, дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця Ф. Уманця «Гетьман Мазепа», була здійснена одна з перших у вітчизняній історіографії спроб зваженої оцінки діяльності гетьмана, відмінної від усталених імперських інтерпретацій (Медалієва, 2005б, с. 82). Автор намагався відтворити настрої І. Мазепи, його погляди та вчинки на основі аналізу доступних джерел. Подібну оцінку поділяв і дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця І. Каманін, який, аналізуючи 17 грудня 1897 р. на засіданні Товариства дослідження Ф. Уманця, зазначав, що в цій праці І. Мазепа постає не як зрадник, а як «найблагородніший, найрозумніший та найвідданіший син України» (Каманін, 1899, с. 99). Іншої позиції дотримувався О. Лазаревський, який критично оцінював політичну стратегію Івана Мазепи, вважаючи, що гетьман не мав достатньої соціальної та політичної підтримки для реалізації своїх планів, а розрив із Московською державою відбувався в умовах відсутності суспільної консолідації. (Лазаревський, 1902).

Про зацікавлення членів університетських історичних наукових товариств історією українського козацтва свідчить і тематика їхніх доповідей та рефератів, що виголошувалися й обговорювалися на відкритих і закритих засіданнях товариств. Серед таких виступів варто відзначити доповіді дійсних членів Історичного товариства Нестора-літописця В. Антоновича «Біографія Гонти», «Нотатки про невідомого козацького гетьмана початку XVII ст.», О. Андрієвського «До історії Запорозжя» (ІР НБУВ, с. 55), М. Стороженка «Шляхи захисту південно-руських воєводств Речі Посполитої литовським дворянством у другій половині XVII ст.» (ІР НБУВ, с. 100), І. Каманіна «Загоровський і Мазепа» (ІР НБУВ, с. 122), В. Науменка «Про походження думи про Самійла Кішку» (ІР НБУВ, с. 144). Серед доповідей дійсних членів Харківського історико-філологічного товариства привертають увагу виступи М. Дринова «Декілька нових відомостей про участь малоруських козаків у справах Румунії та про їх вторгнення на Балкан-

ський півострів у XVI ст., по невідомим документам з італійських архівів», а також доповіді Д. Яворницького «Життя запорожців за розповіддю очевидця», «Про домашній побут запорожців», «Звіт про поїздки в Запоріжжя» (Редін, 1905, с. 45–48).

Отже, дослідження показало, що історія українського козацтва посідала помітне місце в науковому доробку університетських історичних наукових товариств останньої третини XIX – початку XX ст. Широта проблематики, до якої зверталися їхні члени, охоплювала питання походження козацтва, організації Запорозьких Січей, соціально-економічних засад козацького життя, подій Хмельниччини середини XVII ст. та діяльності провідних діячів Гетьманщини. Водночас зацікавлення козацькою тематикою в межах різних університетських осередків було неоднорідним. Найактивніше вона розроблялася в середовищі Історичного товариства Нестора-літописця в Києві та Харківського історико-філологічного товариства, тоді як в інших товариствах козацькі студії мали більш епізодичний характер. Така різниця зумовлювалася як науковими традиціями окремих центрів, так і персональними дослідницькими інтересами їхніх членів.

Звернення до історії козацтва визначалося не лише академічними завданнями, а й ширшими інтелектуальними процесами доби, пов'язаними з осмисленням історичної тягlosti та національної самобутності українського народу. У межах наукового дискурсу кінця XIX – початку XX ст. діяльність університетських історичних наукових товариств сприяла формуванню системного бачення козацької доби та заклала підґрунтя для подальшого розвитку української історичної науки в цьому напрямку.

Список використаної літератури

1. Адамська І. Історія українських земель IX–XIV століть на сторінках «Чтений в историческом обществе Нестора-летописца». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2012а. Вип. 109. С. 4–7.
2. Адамська І. Культура українських земель IX–XVI ст. в дослідженнях Історичного товариства Нестора-літописця. *Матеріали V Міжнар. наук. конф. молодих учених*. Київ, 2012б. Вип. 5. Ч. 1. С. 4–5.
3. Андриевский А. А. Несколько данных о великороссийском купечестве в Киеве в прошлом столетии и об отношении к нему местного магистрата. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1892. Кн. 6. Отд. II. С. 171–189.
4. Антонович В. Б. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1899. Кн. 13. Отд. I. С. 100–104.
5. Бакай М. Заметки по истории финансового управления в Гетьманщине. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков. 1914. Т. 21. С. 816–831.
6. Гречишкіна О. М. Історико-філологічне товариство Ніжинського інституту князя Безбородька. *VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні традиції і сучасність»*. Київ, 1995. Кн. 1. С. 28–29.
7. Дашкевич М. П. Историческое общество Нестора-летописца в 1881 г. *Киевская старина*. Киев, 1882. № 1. С. 581–592.
8. Дашкевич Н. П. Несколько догадок о начале южнорусского казачества (до конца XV века). *Известия XI Археологического съезда в Киеве*. Киев, 1899. С. 84–85.
9. Де-Витте К. Реляция о встрече и въезде московских послов в Варшаву 8 декабря 1667 года. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896. Кн. 14. Вып. I. Отд. III. С. 3–26.
10. Демуз І. Історико-філологічне товариство при інституті князя Безбородька у Ніжині історіографічний дискурс. *Ніжинська старовина*. 2013. Вип. 15. С. 117–125.
11. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини XIX – початку XX ст. *Питання історії історіографії джерелознавства та архівознавства центральної та східної Європи*. 1997. Вип. 1. С. 66–78.

12. ІР НБУВ. Ф. VIII. Київський університет Св. Володимира. Спр. 3120–3126. Историческое общество Нестора-летописца – членам общества. Извещения о заседаниях, плате членских взносов, присылке статей и рефератов. Поч. 1880 р., кін. 1900 р. 195 арк.
13. Каманин И. М. Догадка о происхождении Богдана Хмельницкого из среды киевских мещан. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1898. Кн. 12. Отд. I. С. 15–19.
14. Каманин И. М. К вопросу о казацком землевладении. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1909. Кн. 21. Вып. I–II. Отд. V. С. 3–10.
15. Каманин И. М. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1893. Кн. 7. Отд. I. С. 5.
16. Каманин И. М. Материалы к «Очерку гетманства Петра Сагайдачного». *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901а. Кн. 13. Вып. III. Отд. III. С. 123–177.
17. Каманин И. М. Очерк гетманства Петра Сагайдачного. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901б. Кн. 15. Вып. I. Отд. II. С. 3–32.
18. Каманин И. М. Разбор сочинения Ф. М. Уманца «Гетман Мазепа». *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1899. Кн. 13. Отд. I. С. 99–104.
19. Колесник М. Внесок науково-історичних товариств Лівобережної України у розвиток вітчизняного слов'язнознавства. *Київська старовина*. 2004. № 1. С. 97–104.
20. Кордт В. А. Боплан и его труды по картографии южной России. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1912. Кн. 22. Вып. III. Отд. I. С. 85–87.
21. Короленко П. П. Материалы по истории Войска Запорожского, извлеченные из архива 1729–1773 гг. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков. 1897. Т. 9. С. 140–182.
22. Лазаревский А. М. Гетманские универсалы о Киевском городском хозяйстве (1677–1719 гг.). *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1902. Кн. 16. Вып. IV. Отд. III. С. 73–83.
23. Лазаревский А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896. Кн. 11. Отд. II. С. 34–203.
24. Лазаревский А. М. Украинские казаки в двадцатых годах XVII века. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901. Кн. 15. Вып. IV. Отд. V. С. 75–78.
25. Лучицкий И. В. К истории финансов и финансового управления в Малороссии XVII и XVIII вв. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901. Кн. 15. Вып. I. Отд. III. С. 20–23.
26. Ляскоронский В. Г. Данные об атласе Боплана XVII в. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896а. Кн. 10. Отд. I. С. 37–39.
27. Ляскоронский В. Г. Иностранные атласы и карты XVI и XVII вв., относящиеся к югу России. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1898. Кн. 12. Отд. II. С. 97–112.
28. Ляскоронский В. Г. Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., заключающие в себе данные для истории Южной Руси. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896б. Кн. 11. Отд. I. С. 30–33.
29. Медалієва О. З. Видавнича робота університетських наукових історичних товариств України остання третина XIX – початок XX ст. *Наукові записки. Серія Історія. Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського*. Вінниця, 2005а. Вип. 9. С. 67–71.
30. Медалієва О. З. Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (остання третина XIX ст. – 1917 р.) : дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2005б. 253 с.
31. Редин Е. К. Список рефератов, читанных на заседаниях Историко-филологического общества при Императорском Харьковском университете за первое двадцатипятилетие его существования (1876–1902). *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1905. Т. 14. С. 42–55.

32. Фрадкін В. З., Тишевська Л. Г. До проблеми вивчення славістичної спадщини Харківського історико-філологічного товариства. *Культура України*. 1994. Вип. 2. С. 52–61.

33. Яворницький Д. И. К вопросу о числе, порядке и топографии Запорожских Сечей по новым архивным данным. *Известия XI Археологического съезда в Киеве*. Киев, 1899. С. 85–86.

References

1. Adamska, I. (2012a). Istoriiia ukrainskykh zemel IX–XIV stolit na storinkakh «Chtenii v istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa» [History of Ukrainian lands of the 9th–14th centuries on the pages of «Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler»]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, (109), 4–7 [in Ukrainian].

2. Adamska, I. (2012b). Kultura ukrainskykh zemel IX–XVI st. v doslidzhenniakh Istorychnoho tovarystva Nestora-litopystsia [Culture of Ukrainian lands of the 9th–16th centuries in the studies of the Historical Society of Nestor the Chronicler]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh – Proceedings of the 5th International Scientific Conference of Young Scholars*, 5(1), 4–5. Kyiv [in Ukrainian].

3. Andrievskii, A. A. (1892). Neskolko dannykh o velikorossiiskom kupechestve v Kieve v proshlom stoletii i ob otnoshenii k nemu mestnogo magistrata [Several data on Great Russian merchant class in Kyiv in the past century and the attitude of the local magistrate towards it]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 6(2), 171–189. Kyiv [in Russian].

4. Antonovich, V. B. (1899). Kharakteristika deiatelnosti Bohdana Khmelnytskogo [Characteristics of the activity of Bohdan Khmelnytsky]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 13(1), 100–104. Kyiv [in Russian].

5. Bakay, M. (1914). Zametki po istorii finansovogo upravleniia v Getmanshchine [Notes on the history of financial administration in the Hetmanate]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva – Collection of the Kharkiv Historical-Philological Society*, (21), 816–831. Kharkov [in Russian].

6. Grechyshkina, O. M. (1995). Istoryko-filolohichne tovarystvo Nizhynskoho instytutu kniazia Bezborodka [The Historical-Philological Society of the Nizhyn Institute of Prince Bezborodko]. *VII Vseukrainska naukova konferentsiia «Istorychne kraieznavstvo v Ukraini: tradytsii i suchasnist» – Proceedings of the 7th All-Ukrainian Scientific Conference «Historical Local Studies in Ukraine: Traditions and Modernity»*, (1), 28–29. Kyiv [in Ukrainian].

7. Dashkevich, M. P. (1882). Istoricheskoe obshchestvo Nestora-letopistsa v 1881 g. [The Historical Society of Nestor the Chronicler in 1881]. *Kievskaiia starina – Kyiv Antiquity*, (1), 581–592. Kyiv [in Russian].

8. Dashkevich, N. P. (1899). Neskolko dogadok o nachale yuzhnorusskogo kazachestva (do kontsa XV veka) [Several hypotheses on the beginnings of South-Russian Cossackdom (until the end of the 15th century)]. *Izvestiia XI Arkheologicheskogo siezda v Kieve – Proceedings of the 11th Archaeological Congress in Kyiv*. (pp. 84–85). Kyiv [in Russian].

9. De-Vitte, K. (1896). Reliatsiia o vstreche i v'ezde moskovskikh poslov v Varshavu 8 dekabria 1667 goda [Account of the meeting and ceremonial entry of Moscow envoys into Warsaw on December 8, 1667]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 14(1), 3–26. Kyiv [in Russian].

10. Demuz, I. (2013). Istoryko-filolohichne tovarystvo pry instytuti kniazia Bezborodka u Nizhyni: istoriohrafichnyi dyskurs [The Historical-Philological Society at the Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn: a historiographical discourse]. *Nizhynska starovyna – Nizhyn Antiquity*, (15), 117–125 [in Ukrainian].

11. Zaitseva, Z. (1997). Naukovi tovarystva yak instytutstii ukrainskoi nauky druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Scholarly societies as institutions of Ukrainian science in the second half of the 19th – early 20th century]. *Pytannia istorii istoriografii dzhereloznavstva ta arkhivoznavstva tsentralnoi ta skhidnoi Yevropy – Issues of the History of Historiography, Source Studies and Archival Studies of Central and Eastern Europe*, (1), 66–78 [in Ukrainian].

12. IR NBUV. (1880–1900). F. VIII. Kyivskiy universytet Sv. Volodymyra. Spr. 3120–3126. Istoricheskoe obshestvo Nestora-letopisca – chlenam obshestva. Izvesheniya o zasedaniyah, plate chlenskih vnosov, prysylke statej i referatov. Poch. 1880 r., kin. 1900 r. [F. VIII. St. Vladimir's University of Kyiv. Case 3120–3126. Historical Society of Nestor the Chronicler to its members. Notices on meetings, membership fees, and submission of articles and papers]. 195 ark. [in Russian].

13. Kamanin, I. M. (1898). Dogadka o proiskhozhdenii Bohdana Khmelnytskogo iz sredy kievskikh meshchan [A hypothesis on the origin of Bohdan Khmelnytsky from the milieu of Kyiv burghers]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 12(1), 15–19. Kyiv [in Russian].

14. Kamanin, I. M. (1909). K voprosu o kazatskom zemlevladienii [On the issue of Cossack landownership]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 21(1–2), 3–10. Kyiv [in Russian].

15. Kamanin, I. M. (1893). K voprosu o kazachestve do Bohdana Khmelnytskogo [On the issue of Cossackdom before Bohdan Khmelnytsky]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 7(1), 5. Kyiv [in Russian].

16. Kamanin, I. M. (1901a). Materialy k «Ocherku getmanstva Petra Sahaidachnogo» [Materials for the «Outline of the Hetmanate of Petro Sahaidachnyi»]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – [Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler]*, 13(3), 123–177. Kyiv [in Russian].

17. Kamanin, I. M. (1901b). Ocherk getmanstva Petra Sahaidachnogo [Outline of the Hetmanate of Petro Sahaidachnyi]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 15(1), 3–32. Kyiv [in Russian].

18. Kamanin, I. M. (1899). Razbor sochineniia F. M. Umantsa «Getman Mazepa» [A review of F. M. Umants's work «Hetman Mazepa»]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 13(1), 99–104. Kyiv [in Russian].

19. Kolesnyk, M. (2004). Vnesok naukovo-istorychnykh tovarystv Livoberezhnoi Ukrainy u rozvytok vitchyznianoho slov'ianoznavstva [The contribution of scholarly historical societies of Left-Bank Ukraine to the development of national Slavic studies]. *Kyivska starovyna – Kyiv Antiquity*, (1), 97–104 [in Ukrainian].

20. Kordt, V. A. (1912). Boplan i ego trudy po kartografii iuzhnoi Rossii [Beauplan and his works on the cartography of southern Russia]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 22(3), 85–87. Kyiv [in Russian].

21. Korolenko, P. P. (1897). Materialy po istorii Voiska Zaporozhskogo, izvlechennye iz arkhiva 1729–1773 gg. [Materials on the history of the Zaporozhian Host extracted from archival sources of 1729–1773]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva – Collection of the Kharkiv Historical-Philological Society*, (9), 140–182. Kharkov [in Russian].

22. Lazarevskii, A. M. (1902). Getmanskie universal'y o Kievskom gorodskom khoziaistve (1677–1719 gg.) [Hetman universals concerning the municipal economy of Kyiv (1677–1719)]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 16(4), 73–83. Kyiv [in Russian].

23. Lazarevskii, A. M. (1896). Istoricheskie ocherki Poltavskoi Lubenshchiny XVII–XVIII vv. [Historical essays on the Poltava Lubny region in the 17th–18th centuries]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 11(2), 34–203. Kyiv [in Russian].

24. Lazarevskii, A. M. (1901). Ukrainskie kazaki v dvadtsatykh godakh XVII veka [Ukrainian Cossacks in the 1720s]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 15(4), 75–78. Kyiv [in Russian].

25. Luchytskii, I. V. (1901). K istorii finansov i finansovogo upravleniia v Malorossii XVII i XVIII vv. [On the history of finance and financial administration in Little Russia in the 17th–18th centuries]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 15(1), 20–23. Kyiv [in Russian].

26. Liaskoronskii, V. G. (1896a). Dannye ob atlase Boplana XVII v. [Data on Beauplan's atlas of the 17th century]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 10(1), 37–39. Kyiv [in Russian].

27. Liaskoronskii, V. G. (1898). Inostrannye atlasy i karty XVI i XVII vv., otnosiashchiesia k iugu Rossii [Foreign atlases and maps of the 16th–17th centuries relating to southern Russia]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 12(2), 97–112. Kyiv [in Russian].

28. Liaskoronskii, V. G. (1896b). Inostrannye karty i atlasy XVI i XVII vv., zakliuchaiushchie v sebe dannye dlia istorii Iuzhnoi Rusi [Foreign maps and atlases of the 16th–17th centuries containing data for the history of Southern Rus']. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 11(1), 30–33. Kyiv [in Russian].

29. Medaliieva, O. Z. (2005a). Vydavnycha robota universytetskykh naukovykh istorychnykh tovarystv Ukrainy: ostannia tretyna XIX – pochatok XX st. [Publishing activities of university scholarly historical societies of Ukraine: the last third of the 19th – early 20th century]. *Naukovi zapysky. Seriiia Istoriiia – Scholarly Notes. History Series*, (9), 67–71. Vinnytsia [in Ukrainian].

30. Medaliieva, O. Z. (2005b). Rol universytetskykh istorychnykh naukovykh tovarystv Ukrainy v ukrainskomu natsionalnomu viprozhdzhenni (ostannia tretyna XIX st. – 1917 r.) [The role of university historical scholarly societies of Ukraine in the Ukrainian national revival (the last third of the 19th century – 1917)]. *PhD thesis*. Cherkasy [in Ukrainian].

31. Redin, E. K. (1905). Spisok referatov, chitannykh na zasedaniakh Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Imperatorskom Kharkovskom universitete za pervoe dvadtsatipiatiletie ego sushchestvovaniia (1876–1902) [List of papers presented at the meetings of the Historical-Philological Society at the Imperial Kharkiv University during the first twenty-five years of its existence (1876–1902)]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva – Collection of the Kharkiv Historical-Philological Society*, (14), 42–55 [in Russian].

32. Fradkin, V. Z., & Tyshevska, L. H. (1994). Do problemy vyvchennia slavistychnoi spadshchyny Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva [On the problem of studying the Slavic heritage of the Kharkiv Historical-Philological Society]. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, (2), 52–61 [in Ukrainian].

33. Yavornitskii, D. I. (1899). K voprosu o chisle, poriadke i topografii Zaporozhskikh Sechei po novym arkhivnym dannym [On the number, organization, and topography of the Zaporizhian Sichs according to new archival data]. *Izvestiia XI Arkheologicheskogo siezda v Kieve – Proceedings of the 11th Archaeological Congress in Kyiv*. (pp. 85–86). Kyiv [in Russian].

Силка О. З., Шевцова Є. С. Дослідження історії козацтва історичними науковими товариствами Наддніпрянської України (остання третина XIX – початок XX ст.)

Статтю присвячено комплексному аналізу наукового доробку університетських історичних наукових товариств Наддніпрянської України в останній третині XIX – на початку XX ст. у контексті дослідження історії українського козацтва. Зосереджено увагу на ролі цих інституцій у процесі інституціоналізації історичної науки, формуванні професійного історичного середовища та розвитку козацької проблематики як одного з ключових напрямів українознавчих студій означеного періоду. Показано, що звернення до істо-

рії козацтва в діяльності університетських наукових товариств було зумовлене не лише науковими інтересами їхніх членів, а й ширшими інтелектуальними процесами доби, пов'язаними з осмисленням історичної тяглості та національної самобутності українського народу.

У статті зокрема проаналізовано особливості вивчення козацької тематики в межах Історичного товариства Нестора-літописця в Києві, Харківського історико-філологічного товариства. Висвітлено методологічні засади досліджень історії козацтва, що переважно ґрунтувалися на народницькій історіографічній традиції, а також окреслено основні напрями наукових студій: проблеми походження козацтва, формування та локалізації Запорозьких Січей, соціально-економічні засади козацького життя, події Хмельниччини, діяльність гетьманів і козацької старшини. Окрему увагу приділено джерелознавчій діяльності членів товариств, зокрема пошуку, публікації та введенню до наукового обігу архівних і мемуарних джерел з історії козацької доби.

Зроблено висновок, що наукова діяльність університетських історичних наукових товариств Наддніпрянської України відіграла визначальну роль у формуванні історіографії вивчення українського козацтва та заклала концептуальні й джерельні підвалини подальшого розвитку вітчизняної козацької історіографії.

Ключові слова: історичні наукові товариства, Наддніпрянська Україна, університетська історична наука, історіографія, джерелознавство, XIX – початок XX ст., українське козацтво, історія козацтва, Запорозька Січ, Гетьманщина.

Sylka O. Z., Shevtsova Ye. S. Research on the history of the Cossacks by historical scholarly societies of Dnieper Ukraine (the last third of the 19th – early 20th century)

The article is devoted to a comprehensive analysis of the scholarly output of university-based historical academic societies of Dnieper Ukraine in the last third of the nineteenth and the early twentieth centuries in the context of research on the history of the Ukrainian Cossacks. Particular attention is paid to the role of these institutions in the process of the institutionalization of historical scholarship, the formation of a professional academic milieu, and the development of Cossack studies as one of the key directions of Ukrainian studies during the period under consideration. It is demonstrated that the appeal to the history of the Cossacks in the activities of university scholarly societies was determined not only by the research interests of their members, but also by broader intellectual processes of the era associated with the comprehension of historical continuity and the national distinctiveness of the Ukrainian people.

The article specifically analyzes the features of Cossack-related research within the framework of the Historical Society of Nestor the Chronicler in Kyiv and the Kharkiv Historical-Philological Society. The methodological foundations of Cossack studies are highlighted, which were predominantly based on the populist historiographical tradition, and the main directions of scholarly inquiry are outlined, including issues of the origins of the Cossacks, the formation and localization of the Zaporizhian Sich, the socio-economic foundations of Cossack life, the events of the Khmelnytsky Uprising, and the activities of hetmans and the Cossack elite. Special attention is devoted to the source studies activities of society members, particularly the search for, publication, and introduction into scholarly circulation of archival and memoir sources on the history of the Cossack era.

It is concluded that the scholarly activities of university-based historical academic societies of Dnieper Ukraine played a decisive role in shaping the historiography of Ukrainian Cossack studies

and laid the conceptual and source-based foundations for the further development of national Cossack historiography.

Key words: historical scholarly societies, Dnieper Ukraine, university historical scholarship, historiography, source studies, nineteenth – early twentieth century, Ukrainian Cossacks, history of the Cossacks, Zaporizhian Sich, Hetmanate.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.